

NÚMERO 5
ISSUE 5

LES PRIMERES COL·LECCIONS BILINGÜES DELS CLÀSSICS GRECS I LLATINS A EUROPA I LA PRIMERA A CATALUNYA: LA COL·LECCIÓ DE LA FUNDACIÓ

BERNAT METGE

Montserrat Franquesa Gòdia

Departament de Traducció
Universitat Autònoma de Barcelona

2011

Data de recepció: 30 novembre 2011
Data d'acceptació: 4 gener 2012

L'inici del segle XX encetà a Europa una nova època en l'edició i traducció de les obres clàssiques llatines i gregues, la de les col·leccions bilingües. L'interès per recuperar els ideals i els principis de l'humanisme es van reforçar justament en acabar la Gran Guerra, degut a la demanda d'un públic més ampli, que havia de trobar en els antics els valors eterns de l'esperit humà i l'equilibri necessari després del desastre bèl·lic que havia viscut. Els textos que fins aleshores només havien pogut llegir les elits cultes de la vella Europa, sobretot pel nivell de coneixement del llatí, passaren a ser publicats d'una manera més sistemàtica, en col·leccions acurades i amb la traducció en la llengua pròpia. El final de la I Guerra Mundial també va refermar les postures nacionals, i d'aquí que la necessitat de rellegir els clàssics alimentés també la necessitat de traduccions, en concret a dues llengües anglosaxones, l'anglès i l'alemany i a dues llengües que en aquell moment s'havien de reafirmar políticament, com el cas de la llengua francesa i el de la catalana. Les col·leccions bilingües, sorgides totes sota l'ensenyament nacional de la nova Europa moderna, van tenir funcions diferents dins dels propis sistemes literaris.

Les col·leccions alemanyes

Fou a Alemanya que la filologia clàssica i els estudis sobre l'antigor iniciats al segle XVIII van arribar al segle XIX al nivell més elevat de la seva història. Hi va col·laborar en gran mesura l'avenç de l'arqueologia: l'any 1871 Heinrich Schliemann era al capdavant de les excavacions de Troia i el 1875 el govern alemany s'adherí a la iniciativa francesa de recuperar les restes de l'antiga Olímpia, que acabarien amb el restabliment dels Jocs Olímpics a Atenes el 1896. Tots aquells treballs arqueològics van ajudar a revifar encara més els estudis d'història antiga, des dels jurídics i epigràfics de Theodor Mommsen (1817-1903) fins a la fixació dels principals textos de poesia grega d'Ulrich Wilamowitz (1848-1932) i la fundació, el 1893, del veritable monument de la filologia clàssica, la Real Encyclopädie der klassischen Wissenschaft d'August Friedrich de Pauly i Georg Wissowa. L'estudi i la traducció dels textos grecs i llatins arribà al màxim grau de crítica i de rigor, i van quedar fixats pels anys posteriors de manera gairebé definitiva. Però tot i el treball ingent de traducció dels clàssics que es va dur a terme en llengua alemanya al llarg del segle XVIII i XIX, no va ser fins després de la Primera Guerra Mundial que hi aparegueren les primeres col·leccions que incloïen la traducció dels textos.

Fou Christoph Tauchnitz, tipògraf i impressor de Leipzig, el primer que el 1796 decidí d'editar textos clàssics per posar-los a l'abast a un preu raonable i no només per especialistes. Així va crear la *Sammlung griechischer und lateinischer Klassiker*, una col·lecció acurada que aviat va aconseguir renom. Un dels aprenents del taller de Tauchnitz fou Benedictus Gotthelf Teubner. L'any 1811 Teubner adquirí ell mateix una impremta a Leipzig, on ja hi treballava, i el 1832 una altra a Dresden. A partir d'aquells anys, les publicacions d'alt nivell filològic de Teubner van arribar a gaudir d'una fama merescuda. L'any 1849 fundà una sèrie continuadora de la idea de Tauchnitz, on els textos clàssics es podien trobar en format d'una col·lecció que ben aviat va arribar a tenir uns 170 volums editats de manera rigorosa, l'anomenada *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*.

La *Bibliotheca Teubneriana* és avui una col·lecció de més de 500 volums propietat de la casa editorial Gruyter, fundada l'any 1897 per Walter de Gruyter (1862-1923) a Berlín. L'any 1918 també inicià una col·lecció d'autors grecs i llatins, amb text, comentaris d'alt nivell i traducció, la *Altertumswissenschaftliche Reihe Gruyter. Texte und Kommentare*. Walter de Gruyter, fill de negociants de carbó, fou el fundador d'una dinastia editorial que arriba fins als nostres dies. Als 35 anys va comprar l'editorial a Georg Reimer, on hi havia après l'ofici de llibreter i després de publicar obres de Johann Gottlieb Fichte, Friedrich Schleiermacher i d'Heinrich von Kleist, va poder acomplir el desig de publicar amb rigor filològic una quinzena de volums amb textos d'autors clàssics i tardans llatins i grecs. Els primers autors del catàleg foren Homer i Hesíode, Polibi, Plini i també altres com Terenci i Demòstenes.

Mentre això passava a Leipzig i a Berlín, on encara es respirava la tradició liberal prussiana atorgada per Frederic II a les publicacions, justament en els mateixos anys de l'Alemanya d'entreguerres, Ernst Heimeran (1902-1955) fundava a la capital bavaresa, a Múnic, l'editorial Heimeran. A partir del 1923 inicià la *Tusculum Bücherei*, una col·lecció bilingüe d'autors de l'antiguitat clàssica, animat pel que havia estat el seu professor d'història, Franz Burger (1880-1933). L'objectiu de la *Tusculum*, el nom de la qual honorava la ciutat del Laci on Ciceró es retirà de la vida política, era posar els textos antics a l'abast dels lectors coneixedors de les llengües clàssiques gràcies a l'escola, però que preferien llegir-los en traducció, amb notes i comentaris. Els primers quinze anys publicà una vintena de títols d'obres cabdals, repartits entre grecs i llatins, centrats sobretot en poesia i filosofia. La tria d'autors incloïa Horaci, els *Annals* de Tàcit i l'*Ars amandi* d'Ovidi, als quals seguien els *Perses* d'Èsquil, l'*Antígona* de Sòfocles, i obres de Llucià, Plutarc, Heràclit, Ciceró, Plató i Plini. En destaca un *Von der Natur* de Lucreci amb traducció de Hermann Diels i prologat per Albert Einstein l'any 1924. La col·lecció comprèn uns dos-cents títols, amb una altra de paral·lela amb comentaris que supera els cinquanta. La *Sammlung Tusculum* correspon pràcticament a la mateixa col·lecció, en format de butxaca, que durant uns anys ha estat reeditada per la casa editorial Artemis & Winkler. Actualment i des de l'1 de juliol de 2011 l'Akademie Verlag de Múnic, una editorial del grup Cornelsen, ha assumit els volums de la *Tusculum* i ha decidit continuar l'edició dels antics amb traducció presentant al mercat set autors clàssics alhora: Plutarc, Aristòfanes, Marcial, Ciceró, Horaci i Epicur.

Les col·leccions franceses

A mitjan del segle XIX s'iniciaren a París diverses col·leccions de textos clàssics. El primer editor fou Firmin Didot (1760-1836), nét de François Didot (1689-1757), el primer impressor que també va tenir una llibreria al Quai des Augustins de París. Firmin heretà la llibreria i impremta, i després d'un viatge per terres gregues (1) inicià, el 1816, una magnífica i completa biblioteca d'autors grecs amb traducció llatina, la *Bibliothèque Grecque Didot*, de seixanta-vuit volums, supervisada per Adamandis Korais.(2) La major part de versions van quedar superades aviat, però la biblioteca Didot contenia alguns reculls interessants que no s'han repetit mai més, com el d'*Epistolographi Graeci*, del 1873. Paral·lelament a la grega, l'impremta Didot també inicià, el 1822, una col·lecció llatina, la *Collection Nisard*, amb el nom sencer de *Collection des Auteurs Latins avec la Traduction en Français, Publiés sous la Direction de M. Nisard*. Arribà a una trentena de volums de gran format, alguns incloïen diversos autors, com per exemple el de Lucreci, Virgili i Valeri Flac o el que ajuntava Cató, Varró, Columel·la i Pal·ladi. La col·lecció presentava uns textos poc segurs, amb el llatí per sota la traducció francesa, que en molts casos podríem anomenar adaptació. Va quedar superada ben aviat per la *Bibliothèque classique latine ou Collection des auteurs classiques latines* publicada per Nicolas-Eloi Lemaire a partir del 1833. Tot i no arribar al rigor de les col·leccions alemanyes, les franceses de Nisard i de Lemaire van gaudir d'una gran divulgació i prestigi gràcies, segurament, a la casa editorial Didot que les avalava i que, per cert, encara existeix avui. L'empresa actual conserva el nom Firmin-Didot i és una de les més importants del sector: imprimeix uns 35 milions de llibres l'any.

El mateix any 1833, els germans August i Hipòlit Garnier fundaren a París la casa editorial que poc després, el 1838, també esdevindria llibreria. Van iniciar la *Bibliothèque latine française*, coneguda a partir del 1893 com els *Classiques Garnier*, una col·lecció de textos clàssics més a l'abast però amb aparat crític. La col·lecció Garnier va continuar publicant sense interrupció fins l'any 1964, quan va quedar absorbida per Flammarion i esdevingué la col·lecció GF (Garnier-Flammarion). La casa editorial Garnier va desaparèixer definitivament el 1983. L'actual grup Flammarion manté la col·lecció *GF Étonnants Classiques*, que ha publicat més de mil títols ens els darrers quaranta anys i ha esdevingut una col·lecció de clàssics en general, de referència per als estudiants.

La gran col·lecció francesa amb traducció aparegué just en acabar la Primera Guerra Mundial, quan un grup de professors de clàssics de diferents universitats decidí fundar una associació, la coneguda Guillaume Budé: «Dans le courant de l'hiver 1916-1917 un certain nombre de professeurs se groupèrent sous la direction de Maurice Croiset, pour étudier les moyens matériels qui leur permettraient de réaliser leur programme».(3) Quatre filòlegs clàssics de renom eren al capdavant del grup: Maurice Croiset, Paul Mazon, Louis Bodin i Alfred Ernout. El seu programa tenia l'objectiu de mantenir els valors de l'humanisme, el gust pel grec i pel llatí i, per això, aspirava a editar una col·lecció de les obres mestres de la literatura grecollatina. En aquells anys, les col·leccions de Nisard o Lemaire citades anteriorment ja no eren gens fàcils de trobar. França estava, literalment, «sans Antiquité: aucune maison d'édition n'avait donc de collection d'une bonne qualité générale», molts estudiants havien de recórrer a l'edició alemanya de textos de la casa Teubner, la qual cosa, després de la Gran Guerra era «doublement vexant: non seulement l'édition française manquait à ses devoirs, mais encore étaient les Allemands qui les remplissaient! Que faire?».(4)

En realitat, una primera idea es remunta al 1914, quan el lingüista Joseph Vendryes, professor a la Facultat de Lletres de París i autor amb Antoine Meillet d'importants estudis clàssics, encara vigents avui, fou mobilitzat per anar a la guerra i obligat a incorporar-se a l'exèrcit. Vendryes volia endur-se Homer al seu equipatge. Però l'única edició d'aleshores era l'alemanya de la Teubner. D'aquest fet, en sorgí «l'idée de créer en France une véritable édition savante des textes anciens, afin de se soustraire à la domination allemande».

Aquell grup de professors del Collège de France, de la Sorbonne, de l'École des Hautes-Études i d'altres universitats del país, a inicis de 1917 va donar un nom ben significatiu a l'associació, «le nom de Guillaume Budé, le premier professeur de grec du Collège de France, pour bien marquer qu'ils entendaient relier leur effort à la tradition française de la Renaissance».(5) Sota el patronat d'aquesta associació, amb un consell d'administració de quaranta-cinc membres, es va iniciar la publicació d'una col·lecció de clàssics grecs i llatins, la *Collection des Universités de France* o CUF, amb el capital provinent «des industriels français, amis des lettres classiques».(6) Ells van finançar «une tâche qu'ils regardent comme utile à notre pays», tres-cents accionistes fundadors de l'anomenada en un primer moment «Société Les Belles Lettres pour le développement de la culture classique», més tard només «Société d'Édition Les Belles Lettres». La societat es regiria per un consell de sis membres, dos dels quals havien de ser representants de l'associació. La creació d'una societat anònima assegurava l'edició després d'un intent editorial fracassat d'aquell primer grup de professors, i el 30 de maig de 1920, Paul Mazon informava puntualment sobre la creació de la societat a l'assemblea general:

Messieurs,
quelques semaines après notre dernière Assemblée générale, le 17 juin 1919, la Société anonyme dont nous avions annoncé la formation s'est constituée, au capital de 400.000 fr., sous le titre de "Société d'édition Les Belles Lettres pour le développement de la culture classique" [...].

Els papers respectius, el de la societat anònima i el de l'associació, van quedar ben definits: la primera s'encarregava de la publicació i de la venda de les obres, així com dels pagaments als autors, mentre l'associació, que a l'abril del 1919 havia aprovat els estatuts en assemblea general, assumia la part científica, com garantir el valor dels manuscrits i dirigir i controlar la tasca dels col·laboradors:

L'Association Guillaume Budé est un groupement d'humanistes, qui se propose d'encourager, par la publication d'auteurs grecs et latins, l'étude de l'antiquité classique, et nous espérons que l'État reconnaitra bientôt son caractère d'utilité publique. A côté d'elle, la Société anonyme Les Belles Lettres assure la publication et la vente des ouvrages dont l'Association lui garantit la valeur scientifique.(7)

La cooperació de les universitats amb l'empresa era l'única viable, a causa del moment històric:

à l'heure actuelle la situation matérielle des universitaires et leur inexpérience des affaires ne leur permettaient pas de former de tels plans avec quelques chances de succès. Il était bon, en outre, que l'oeuvre n'apparût pas comme étroitement

universitaire. Il convenait au contraire qu'elle fût le fruit d'un effort collectif, qui rapprocherait de ceux qui enseignent les lettres antiques tous ceux qui croient cet enseignement utile et fécond. (8)

Es tractava, sens dubte, d'apropar al gran públic obres més o menys científiques i treure'n profit comercial, «toucher le grand public et pour cela lui présenter les textes antiques accompagnés d'une traduction. Or, ces raisonnements d'ordre commercial des administrateurs de la Société se trouvaient correspondre très exactement aux intentions des fondateurs de l'Association». (9)

En un primer projecte, la *Collection des Universités de France* preveia editar tres-cents volums en un temps relativament curt, uns quinze anys. Les dificultats tampoc no faltaren a l'arrencada. Mazon en relatava els detalls i els avenços a l'assemblea del maig de 1920:

Nous nous sommes heurtés aux difficultés de la situation générale qui arrêtaient tant d'entreprises. La crise des logements nous a privé de tout siège social pendant près de huit mois. La grève des typographes a retardé la plupart de nos impressions de six semaines. La crise des transports empêche encore aujourd'hui l'envoi à Paris des volumes tirés et brochés que nous avons fait imprimer en province. Malgré tous ces obstacles, nous avons pu faire paraître notre premier volume grec, le Tome I de Platon [...]. Avant la fin d'année, deux autres volumes grecs auront paru, l'un les *Caractères* de Théophraste, vers le milieu de juillet, l'autre, le Tome 1 d'Eschyle, vers le 15 novembre, et j'espère même que le Tome II de Platon sera prêt vers le 31 décembre. Pour ce qui concerne la collection latine, le Tome 1 de Lucrèce sera mis en vente à la fin de juin, le Tome II un moi après. Les *Satires* de Perse seront également imprimés en juillet, le Tome I des *Discours* de Cicéron en décembre. Nous aurons donc publié au moins huit volumes à la fin de l'année. L'année prochaine verra sans doute une production plus abondante: l'*Odyssée*, le Théâtre complet de Sophocle, le Tome I d'Aristophane, et en latin, le Tome II des *Discours*, Les *Traité Rhétoriques* de Cicéron, les *Dialogues* de Sénèque, les *Histoires* de Tacite, les *Satires* de Juvenal. Nous commencerons aussi une collection des *Commentaires*. Mais, des cette année, nous inaugurons notre *Collection d'Études Anciennes* par une *Histoire de la littérature latine chrétienne*, dont l'impression sera achevée pour le mois d'octobre.

Efectivament, malgrat les dificultats inicials, a partir de l'any 1920 la Budé va començar a créixer fins a esdevenir una de les més prestigioses del món, «le succès de nos premiers volumes a dépassé nos espérances», escrivia Mazon el 1922, «deux d'entre eux, *Platon I* et *Lucrèce* sont déjà près d'être épuisés. En même temps le nombre des membres de l'Association passait rapidement de 300 à 1500. On peut donc avoir maintenant toute confiance dans l'avenir». La societat anònima va superar els propòsits inicials, gràcies en bona part a les aportacions dels socis i a la cotització de les accions en ens públics d'assegurada solvència. Els guanys que s'obtingueren, ja des del primer any, es reinvertiren en bons de la Défense National amb un benefici, només el primer any, d'uns 17.000 francs.

Assegurar els guanys era clau per a una iniciativa privada d'aquest nivell. Sobretot perquè l'associació havia nascut en temps difícils, tot i haver estat declarada entitat d'interès públic per l'Estat francès ben aviat, l'11 d'abril de 1923. «L'Association est née de la guerre», escriuria Paul Mazon. D'una banda, els editors francesos no van voler córrer riscos i, de l'altra, la rivalitat amb Alemanya, capdavantera en l'edició dels clàssics, era al fons dels principis fundacionals, com apuntàvem anteriorment:

La guerre nous a révélé brusquement à quel point nous étions tributaires de l'Allemagne. Le lendemain de la mobilisation, les Facultés de Lettres françaises se sont trouvées fort embarrassées pour établir des programmes: de la plupart des auteurs anciens il n'existait que des éditions allemandes, que les étudiants ne pouvaient plus se procurer. Il devenait donc nécessaire de pourvoir aux besoins de l'enseignement supérieur en créant une collection française qui pût remplacer les collections de Leipzig ou de Berlin. Il y avait longtemps d'ailleurs que les professeurs de nos Universités désiraient se soustraire à la tutelle indiscrète des libraires allemands [...]. (10)

Tanmateix, no era gens fàcil igualar la gran tasca que havia deixat la filologia alemanya del segle XIX i Paul Mazon ho havia de reconèixer:

La philologie classique doit beaucoup à l'Allemagne. La plupart des grands philologues du XIX siècle sont des Allemands. Les services que la science allemande a rendus aux études grecques et latines sont considérables. Il serait puéril de le nier [...] Les érudits de la Renaissance avaient commencé ce travail; les Allemands s'y sont voués à leur tour au siècle dernier avec une minutie et une patience dignes d'éloges. Leurs innombrables monographies et leurs vastes répertoires [...] sont encore indispensables aux travailleurs de tous les pays. Les vues parfois profondes de quelques uns de ses représentants ont achevé enfin de donner à la philologie allemande une autorité et un prestige singuliers. (11)

Malgrat això, considerava que havien comès grans errors en l'aplicació dels mètodes i seria una equivocació repetir-los: «l'oeuvre de la science allemande est loin d'être parfaite», peca de massa «mécanisme» o rigidesa i de massa «instabilité», o incapacitat per acceptar uns principis establerts i caure sovint en el relativisme, «deux vices inhérents à l'esprit allemand et qui la rendent déjà en partie caduque». Mazon criticà la ciència alemanya per l'aplicació dels mètodes científics de manera mecànica i rutinària, amb un zel excessiu que els allunyava del veritable esperit crític. La referència a les causes que els van fer perdre la guerra i el paral·lelisme que estableix resulten molt significatius, inevitablement tendenciosos:

ce mécanisme rigide avait peu à peu envahi tous les domaines de l'activité allemande. Je ne suis pas éloigné de penser que c'est à lui, pour une bonne part, que l'Allemagne a dû sa défaite. Ses stratèges s'inspiraient trop de formules apprises et ne cherchaient pas assez à pénétrer le jeu de leurs adversaires. Les journaux ont reproduit souvent côté à côté les portraits de Foch et de Ludendorff. L'un a l'air d'un

homme: le regard est vif, curieux, presque amusé. L'autre a l'oeil d'un maniaque, obsédé par une idée fixe. La victoire a fait défaut à celui qui n'a suivi que son plan, sans tenir compte de ceux de l'ennemi et qui n'a pas su sortir de lui-même [...]. Sur bien des points le philologue ressemble au stratège. (12)

L'anàlisi encara va més enllà i afirma que, davant dels errors comesos pels alemanys, els estudis sobre l'antiguitat a França «témoignent d'une sûreté de goût qu'on trouverait difficilement ailleurs», un bon exemple en serien les obres d'Alfred i de Maurice Croiset. Mazon està convençut que l'associació Budé compta amb filòlegs de primer ordre amb un principi cabdal: «Le premier principe que s'est donné l'Association, c'est de toujours considérer les textes littéraires, non comme une matière morte, mais comme des oeuvres d'art». Per aquest motiu s'establiren uns criteris d'edició, com per exemple l'ordre cronològic en els Diàlegs de Plató o les indicacions escèniques en les obres dramàtiques, i també uns criteris de traducció, la qual ha de ser «toujours scrupuleusement exacte» perquè ha d'ajudar a comprendre el text, però prou lliure per a poder transmetre «quelque idée du mouvement et de la couleur de l'original». Pel que fa a l'establiment del text antic, cada autor haurà de tenir un tracte diferent, però preval una norma general:

établir d'abord avec soin l'histoire du texte; dégager nettement ensuite ce qui constitue la tradition, en comparant toutes les sources connues du texte et en distinguant les erreurs individuelles de tel ou tel scribe des traits communs à l'ensemble de la tradition [...] pour les parties corrompues, avertir honnêtement le lecteur, en lui indiquant en même temps, s'il y en a, les meilleurs remèdes [...]. Un bref appareil critique au bas de la page marque avec précision le rapport qui existe entre le texte imprimé et la tradition manuscrite [...]. (13)

La tasca dels millors especialistes francesos (Croiset, Chambry, Diès, Mazon, Rivaud, per citar-ne alguns), empesos en bona part per un esperit de superació nacionalista davant la gran obra de la filologia alemanya del segle XIX, va aconseguir que els textos de la Budé esdevinguessin autèntiques edicions crítiques, amb introducció, aparat crític i notes explicatives. Amb la traducció al francès al costat esquerre i el text original al dret, la col·lecció sobrepassa avui els vuit-cents títols. Tampoc no ha canviat el format de 13 x 20 cm ni la coberta, amb la lloba del museu del Capitoli per als autors llatins i l'òliba d'Atena, reproducció d'un vas de perfum del segle VII aC. del Louvre, per als grecs. D'alguns autors concrets n'ha estat editada la traducció sola i també, de vegades, el text sense traducció.

Les col·leccions angleses

Al llarg del segle XIX es van publicar a Anglaterra diferents seleccions d'obres d'autors que van constituir els textos de referència per a l'estudi de les clàssiques. L'any 1893 J. P. Postgate edità a Londres un magnífic Corpus Poetarum Latinorum en dos volums, en el qual s'incorporaven nous manuscrits i se'n relacionaven les famílies. La novetat respecte a d'altres corpus anteriors era el fet que Postgate aplicà el mètode de Lachmann, el vigent a l'època. Fou elogiat per la crítica i comparat amb els anteriors:

This is the first instalment of a work which has long been a necessity. The Corpus of Walker (1827) and that of Weber (1833) were useful enough and for the time when they appeared fairly well executed: but they could not satisfy the needs of a generation trained to more exact criticism by Lachmann. (14)

En plena febre lachmanniana, aquell any 1894 la Universitat d'Oxford inicià una de les millors edicions de textos clàssics, la *Oxford Classical Texts*. Publicada per la Oxford University Press, la *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis*, és formada per més de cent volums d'autors grecs i llatins amb introducció en llatí, text clàssic i aparat crític que inclou pràcticament totes les variants. La col·lecció, adreçada sobretot als estudiants i amb un format de 18,5 x 12,5 cm amb tapa dura, és un referent per a les traduccions. Els volums blaus de la col·lecció d'Oxford identifiquen els autors grecs, el verd correspon al llatins.

Tanmateix, la col·lecció anglesa amb traducció també va arribar amb el segle XX, com va passar a França i a Alemanya. En aquest cas no fou obra ni d'una associació ni d'un negoci editorial, sinó d'una iniciativa de mecenatge. L'any 1910 un banquer americà d'origen judeo-alemany anomenat James Loeb proposà a l'editor William Heinemann la fundació d'una col·lecció de clàssics, la *Loeb Classical Library*. Loeb hi posava els recursos financers i Heinemann els humans: tres reconeguts filòlegs clàssics anglesos, T. Page, W. Rouse i E. Capps, i altres deu dels Estats Units i d'Alemanya.

El mateix James Loeb reconeixia que la fundació de la *Loeb Classical Library* tenia dos objectius: en primer lloc, publicar els textos dels autors clàssics grecs i llatins amb la traducció anglesa i en llibre de butxaca, de manera que poguessin arribar a tothom: «To make the beauty and learning, the philosophy and wit of the great writers of ancient Greece and Rome once more accessible by means of translations»; en segon lloc, que la Loeb fos la millor col·lecció clàssica anglo-americana «and to place side by side with these translations the best critical texts of the original works is the object of the Loeb Classical Library». (15)

Dos anys després de la proposta de James Loeb ja s'havien publicat les quinze primeres traduccions, la majoria de prosa llatina. El catàleg s'inicià amb dos volums de la *Història de Roma* d'Apia i altres dos amb les *Confessions* de sant Agustí. El 1913 s'incorporà la prosa de Ciceró i Julià, el *Satiricó* de Petroni i un volum de Sèneca, l'any següent la *Guerra Civil* de Cèsar, tres volums de la *Història de Roma* de Cassi Dió, les *Vides de Cèsars* de Suetoni i la *Germania* de Tàcit. La poesia llatina s'inicià amb un volum amb Catul i Tibul el primer any i les *Heroides* i *Amors* d'Ovidi el 1914. L'Eneida de Virgili s'inicià el 1916. Pel que fa als autors grecs, la presència fou molt menor: l'any 1912 es versionà la poesia bucòlica de Teòcrit, el 1913 Llucià i l'èpica tardana de Quint Esmirni, Plató (un volum amb l'*Eutifró*, l'*Apologia*, el *Critó*, el *Fedó* i el *Fedre*), les primeres *Vides paral·leles* de Plutarc i la *Ciròpèdia* de Xenofont aparegueren el 1914.

A partir del 1912 James Loeb s'instal·là a Murnau (Alemanya) i es dedicà a la fundació editorial, a les col·leccions d'art i d'altres obres socials, totes finançades amb el seu capital. Aquells primers vint volums incloïen un prefaci en què James Loeb explicava el per què de la seva filantropia envers l'art, la música i els coneixements clàssics:

In an age when the Humanities are being neglected more perhaps than at any time since the Middle Ages, and when men's minds are turning more than ever before to the practical and the material, it does not suffice to make pleas, however eloquent and convincing, for the safeguarding and further enjoyment of our greatest heritage

from the past. Means must be found to place these treasures within the reach of all who care for the finer things of life. (16)

Des de l'any 1905 fins a la seva mort, el 1933, en què James Loeb visqué a Alemanya dedicat a la cultura clàssica, la col·lecció va publicar més de tres-cents volums dels més de cinc-cents que té avui en dia. James Loeb va deixar 300.000 dòlars per a la Universitat de Harvard, que continua la tasca de la Loeb Classical Library Foundation, té la missió de completar la col·lecció i d'assegurar la investigació al departament de clàssics de la Universitat de Harvard. La Loeb és una de les millors col·leccions de clàssics i cada volum, de coberta roja per als llatins i verda per als grecs, conté el text antic a l'esquerra i la traducció a la dreta, per donar més visibilitat i comoditat de lectura a la llengua d'arribada, sense aparat crític i amb poquíssimes notes. El format de 16,5 x 11 cm de col·lecció de butxaca, amb tapa dura, la fa manejable i pràctica. El logo de l'Atena asseguda amb una Niké a la mà portant una corona de lloer i l'escut amb les inicials LCL (Loeb Classical Library) és al bell mig de la coberta de tots els volums i correspon a la imatge d'una moneda corrent a Lampsakos entre el 297 i 282 a. C. La voluntat de posar tots els clàssics a l'abast és encara la carta de presentació de la casa editorial: «The Loeb Classical Library is the only existing series of books which, through original text and English translation, gives access to all that is important in Greek and Latin literature». (17)

Una col·lecció catalana

El 6 d'abril de 1919 l'assemblea general de l'associació Guillaume Budé aprovà els primers estatuts que la definien i l'havien de regir. Amb una gran visió de futur, l'article cinquè del capítol primer preveia la possibilitat de crear seccions a l'estranger:

[L'Association] se propose, en outre, d'établir et d'entretenir des liens de solidarité entre tous ceux qui s'intéressent à la culture gréco-latine.

A cet effet, l'Association pourra créer, parmi ses membres, des sections en France et dans tous les pays étrangers où il importe qu'elle manifeste son activité. (18)

El prestigi de l'associació francesa va traspasar ben aviat la frontera. Dos anys després d'haver aprovat els estatuts, el desembre de 1921, Paul Mazon escrivia:

les étrangers sont assez vite venus à nous, surtout dans les pays de langue française. Les statuts de l'Association prévoient la formation de sections, jouissant d'une certaine autonomie. La première section créée en dehors de la France l'a été en Belgique, [...] de nombreux savants étrangers se sont fait inscrire parmi nos membres fondateurs. (19)

Al grup dels «nombrosos savis estrangers», s'hi afegí un d'intel·lectuals catalans, encapçalats per Joan Estelrich i Artigues, qui ja tenia preparat un projecte d'edició dels clàssics grecs i llatins. L'any 1922 van sol·licitar l'adhesió a l'associació francesa i en qualitat de secretari, Paul Mazon, mitjançant una carta manuscrita datada a París el 10 de desembre de 1922, comunicava a Estelrich l'admissió de la secció catalana, que naixia com una germana de la francesa:

Monsieur et cher collègue,
Dans sa séance du 26 novembre, le Conseil d'administration de l'Association Guillaume Budé vous a désigné comme «Correspondant de l'Association en Catalogne». Il a tenu ainsi à donner une marque de sympathie à la soeur catalane de notre Association, la Fondation B. Metge, et à celui qui la dirige avec une si active et lucide volonté.

La llista d'inscrits d'aquell hivern 1922-23 ascendí a vint-i-cinc, segons la documentació conservada pels hereus de Joan Estelrich i per ordre alfabètic: Gumersind Alabart, Joaquim Balcells, Lluís Bertran i Pijoan, Pere Bordoy Torrents, Francesc Cambó, Carles Cardó, Joan Crexells, Anton M. de Barcelona, Manuel de Montoliu, Georges Dwelshavers, Josep Farran i Mayoral, Miquel Ferrà, Josep M. Junoy, Josep M. Llovera, Carles Magrinyà, Joan Mínguez, Cebrià Montserrat, Anton Navarro, Lluís Nicolau d'Olwer, Marçal Olivar, Carles Riba, Llorenç Riber, Lluís Segalà i Anton Vidal. La quota anual era de deu francs, trenta-cinc pessetes de l'època, i gairebé tots la van abonar puntualment. A part, l'associació Guillaume Budé ingressà set-cents francs de part d'Editorial Catalana, que Paul Mazon va agrair també per escrit:

j'ai été avisé par M. Malye du don de 700 fr. que l'Editorial Catalane, au nom de la Fondation B. Metge, a bien voulu faire à notre Association. [...] je tiens dès maintenant à vous dire combien notre Association tout entière vous en est reconnaissante. Rien en nous est plus agréable que de penser que nos deux pays sentent en même temps le besoin de se retremper aux sources vivifiantes de notre civilisation gréco-latine; et il n'est pas d'amitiés plus parables que celles qui se mouent dans un travail et un effort communs. Je vous prie de bien vouloir transmettre à l'Editorial Catalane nos plus sincères remerciements [...].

Aquest ingrés oficialitzava la col·laboració editorial entre les dues empreses. Mazon especificava l'ús que se'n faria:

Cette somme servira à la préparation scientifique de nos éditions et en particulier, à la reproduction photographique de certains manuscrits. Les éditeurs qui profiteront personnellement de ces reproductions diront publiquement dans leurs préfaces quel concours généreux ils ont trouvé ainsi chez les humanistes catalans.

La secció catalana va quedar ràpidament constituïda i, tot just encetat l'any 1923, Joan Estelrich n'informà Paul Mazon, tal i com llegim en una carta manuscrita conservada a la Biblioteca de Catalunya:

J'ai l'honneur de vous informer que nous venons de constituer officiellement à Barcelone la Section Catalane de l'Association Guillaume Budé. Le 10 courant, se trouvant réunis pour célébrer la parution du premier volume de la Fundació Bernat

Metge la plupart des associés catalans, ont nommé Président de notre Section Mr. Lluís Nicolau d'Olwer, Membre de l'Institut d'Études Catalans, Vicé-président Mr. Joaquim Balcells, Professeur à l'Université de Barcelone et Secrétaire Mr. Joan Estelrich, Directeur de la Fundació Bernat Metge.

Tous les associés m'ont chargé de vous adresser la salutation la plus cordiale, comme témoignage d'admiration à nos collègues français. Nous avons décidé de nous réunir en séance ordinaire chaque mois à l'Athénée de Barcelone. Nous espérons accroître le numéro des associés à la G. Budé jusqu'à 40 ou 45. Notre Section est disposée à collaborer intimement avec vous, nous sommes à vos ordres pour atteindre le même idéal de culture humaine et généreuse [...].

Amb l'adhesió a l'associació francesa, el projecte editorial de la Fundació Bernat Metge entrava a participar en el cercle de les col·leccions europees. En realitat i com hem dit anteriorment, un primer redactat del projecte del la que havia d'arribar a ser la primera col·lecció bilingüe dels clàssics en català l'havia preparat Joan Estelrich entre 1920 i 1921. Portava per títol Projecte d'edició dels clàssics grecs i llatins en català, el manuscrit del qual avui es conserva inèdit a la Biblioteca de Catalunya. L'encàrrec a Estelrich li féu Francesc Cambó quan, retirat de la política activa, va voler fer realitat un ideal que segons s'explicita en les seves memòries, consistiria en crear, quan disposés d'una fortuna que li ho permetés, una col·lecció bilingüe dels clàssics per a Catalunya, tal i com ja s'estava fent en alemany, en anglès i en francès.

En relativament poc temps Joan Estelrich enlestí un projecte financerament viable, i Cambó, animat en part per una vessant filantròpica, la mateixa que recorria Europa en aquell moment posterior a la Gran Guerra i per l'obra patriòtica de prestigi que suposaria la traducció d'autors grecs i llatins al català, acceptà de fer la inversió de capital. I sobretot perquè segons els càlculs d'Estelrich, les vendes per subscripció farien que en deu anys el mecenes recuperés la donació.

Tot i això, més enllà del patrocini, la missió cultural que es proposà Cambó tenia un component nacionalista, com el de l'associació Budé a França que actuà en bona part per reacció antigermànica, i també ideològic. La voluntat de reafirmar i d'influir en la llengua catalana amenaçada políticament per la dictadura de Primo de Rivera i en un moment molt important per a la seva fixació, encaixava també amb els interessos de la burgesia, el sector catalanista proper al moviment polític de la Lliga Regionalista, el mateix que pocs anys abans havia iniciat el procés de renovació cultural del Noucentisme. Una gran diferència amb les altres col·leccions europees, tant de la Loeb, sorgida d'un mecenatge altruista, com de la Budé, fruit de l'associació de filòlegs professors universitaris, com també de les d'editorials alemanyes, veritables negocis empresarials.

D'altra banda, i a diferència de les alemanyes, la col·lecció dels clàssics en català no tenia com a objectiu ni l'erudició no la minúcia filològica, sinó la revisió de la millor edició moderna per facilitar l'aparat crític i la traducció. Prova d'això, es que tot i la semblança física dels volums de la Bernat Metge amb els de la Budé, la versió catalana es llegeix al costat dret, com la col·lecció anglesa, i el text original apareix a l'esquerra, al contrari que la col·lecció francesa i en contra també del que proposava el projecte primigeni d'Estelrich, una prova física de la importància de la llengua d'arribada i de la tasca d'estabilització del català que pretenia l'empresa. També el símbol o logo de la coberta, el cap de l'Esculapi d'Empúries descobert el 1909 per Josep Puig i Cadafalch en ple esclat del Noucentisme, presentava la col·lecció en les arrels mediterrànies més genuïnes del país, les gregues.

La primavera de 1923 sortí a la llum el primer volum bilingüe, un controvertit De la natura de Lucreci, i en seguiren tres més, el pedagògic Corneli Nepos, *Vides d'homes il·lustres*, els *Records de Sòcrates* de Xenofont i uns primers *Discursos* de Ciceró. Tot i el propòsit inicial del projecte de publicar 10 volums per any, la realitat va ser una altra, quedant-se entre els quatre o sis per any.

De bon començament, la quantitat d'autors llatins sobrepassà la de grecs, les versions de Corneli Nepos, Ciceró, Sèneca, Tibul i Properci foren majoria enfront del Xenofont de 1923 o el primer Plató, el 1924, per exemple. La filosofia hi fou escassa i la tragèdia (el primer Èsquil aparegué l'hivern de 1932) trigà a arribar, si comparem amb les altres col·leccions estrangeres. Si ens fixem en els catàlegs de les diferents col·leccions, l'any 1924 es podia llegir en l'alemany de *Tusculum* tant la tragèdia d'Èsquil i Sòfocles com Plató, Plutarc, Catul, Horaci o Lucreci. Les edicions de la col·lecció Loeb ja comptaven en aquella mateixa època amb un repertori d'autors extens, Apol·loni de Rodas, Eurípides, Ciceró, Catul, Tibul, Apia, i tants d'altres ja citats anteriorment, és a dir, una quantitat de dimensió proporcional a l'ingent i generosa aportació del mecenatge de James Loeb. Les edicions de l'associació Budé, que iniciaren la sèrie grega amb l'*Hípias menor* de Plató i la llatina amb el *De la natura* de Lucreci, incorporaren ben aviat Ciceró, Sòfocles, Tàcit i Juvenal. Mentre l'alemany ja havia versionat autors cabdals i incidia en la prosa històrica llatina i la poesia i filosofia grega, els francesos van començar la sèrie grega per la filosofia de Plató, i de seguit arribaren Teofrast i Èsquil, mentre la llatina s'iniciava amb un Lucreci, en edició i traducció del gran llatinista Alfred Ernout. Tres anys més tard i prova de la filiació francesa de la Bernat Metge, l'esmentat volum de Lucreci encetà la col·lecció catalana, obra d'un altre gran llatinista, de la Universitat de Barcelona, Joaquim Balcells.

Al català es van traduir, al llarg dels primers anys, més obres llatines que gregues, perquè l'empresa editorial acusava la manca de traductors i filòlegs qualificats en el coneixement del grec clàssic, una especialitat que Catalunya no havia pogut recuperar fins les darreries del segle XIX, quan el filhel·lenisme i els estudis del grec arribaren a la Universitat de Barcelona amb els mestratges d'Antoni Bergnes de las Casas, Josep Balari, Antoni Rubió i Lluís Segalà, seguint l'ordre cronològic. Ells foren la cadena que permeté incorporar els autors hel·lens a la col·lecció, que Carles Riba enllaçà al corrent europeu a partir de 1925 amb una tasca ingent de traducció i revisió de textos fent possible que, en relativament pocs anys, l'estadística es recuperés a favor de les traduccions dels originals grecs.

Les obres de la col·lecció catalana, tot i l'exhaustiu catàleg del projecte inicial de Joan Estelrich amb una tria ordenada i ambiciosa dels autors cabdals (més de dos-cents volums entre llatins i grecs), havien de trigar molt més, per raons diverses, a complir objectius semblants als de les altres col·leccions del moment. En realitat, en quinze anys (del 1923 fins al final de la Guerra Civil, el 1939) tan sols s'acompliren el 20% de les propostes del projecte d'Estelrich. Les sèries europees i els catàlegs d'autors de les col·leccions estrangeres, foren l'aspiració, l'ideal que s'ambicionava i sense el qual el projecte editorial de la Fundació Bernat Metge segurament no hauria reeixit.

Ara bé, des d'un punt de vista teòric, les particularitats històriques, socials i culturals dels clàssics grecollatins publicats per la Fundació Bernat Metge també es poden descriure i analitzar a partir dels conceptes traductològics de reescriptura i manipulació literària. Segons els estudis desenvolupats a la dècada dels vuitanta i dels noranta per autors com Lefevere, Even-Zohar, Toury o Gallego Roca, les traduccions són obres literàries que formen part

integrant d'un sistema cultural, social i polític. Segons aquests principis, l'estudi de les relacions entre traducció i literatura meta pot determinar el lloc que ocupen les traduccions dins de l'àmbit d'una literatura. Així es desenvolupa el concepte de «manipulació», partint de la idea central que qualsevol reescriptura literària implica una manipulació. Segons aquests autors, aquesta manipulació serveix per a perpetuar o minar el poder i la ideologia establerta, segons l'ús que se'n faci. En aquest sentit, la ferma voluntat programàtica de la institució creada per Francesc Cambó —home políticament lligat a idees conservadores— de fer país, tot influint en el seu sistema literari i cultural, d'una banda, i el seu caràcter d'obra de mecenatge, de l'altra, encaixen perfectament amb els principis teòrics establerts per l'«escola de la manipulació», segons els quals, en la majoria de casos, la reescriptura literària ha servit per a enfortir el pensament dominant, que s'imposa sobre altres visions del món. Les traduccions dins de cada sistema literari també reescriuen la societat, determinen la recepció artística i condicionen la canonització posterior. Quan és el traductor qui ho fa, pot limitar-se a donar una versió que, sense contradir la poètica del seu temps, serveix per a fer accessible obres d'altres literatures a una comunitat que no domina aquelles llengües, o bé pot situar la traducció en el marc del sistema literari tot intentant exercir-hi una influència. En canvi, quan és una col·lecció o un programa editorial, o bé una institució fruit d'un mecenatge com el cas de la Fundació Bernat Metge, nascuda de les circumstàncies socioculturals del món que l'envolta, s'acostuma a manifestar una tendència conservadora. Com afirma Lefevre, els mecenatges s'interessen més per la ideologia de la literatura que per la poètica.(20) Quan això passa, reescriptura i manipulació s'uneixen a la qüestió de la ideologia i del poder, tant en la literatura com en la societat. En aquest sentit, la publicació bilingüe dels clàssics grecs i llatins, obra d'una empresa com la Fundació Bernat Metge, d'una institució finançada per una ideologia política tan determinada com la de Cambó, es troba inserida en el moviment de renovació política, social i cultural que representà el noucentista i naixia amb aquest objectiu.

La proliferació de col·leccions de clàssics grecollatins en traducció que es produí a Europa tenia un origen comú, la fascinació i el redescobriments de la Grècia clàssica per part del Romanticisme, juntament amb els moviments filhel·lènics de suport a la lluita de la Grècia moderna per la seva independència, i responia, tot i les particularitats de cada país, a circumstàncies socioculturals similars. Als països de parla anglosaxona, aquesta fascinació es traslladà al món acadèmic i universitari, amb acurades edicions crítiques bilingües. Les alemanyes sorgiren directament dels editors, impressors d'ofici que volien donar resposta a un públic exigent. La més prestigiosa nasqué del capital privat d'un mecenes, James Loeb, que confià la continuació de l'obra a la Universitat de Harvard. A França, amb el rerefons polític de la Gran Guerra i la voluntat de fer front a les edicions alemanyes que marcaven els estudis clàssics de l'època, l'associació Guillaume Budé, conscient de la importància de reforçar la llengua francesa en un moment de pèrdua de prestigi, aplegà l'elit intel·lectual i universitària i aconseguí d'editar els clàssics gràcies a les aportacions econòmiques de la classe dirigent i l'ajut del mateix l'Estat. A Itàlia foren la força del rerepaís i la iniciativa privada les que possibilitaren la publicació de textos bilingües en col·leccions populars, de manera poc sistemàtica però responent a les necessitats acadèmiques dels estudis de clàssiques, d'un prestigi indiscutible encara avui. A Catalunya, en paraules de Joan Estelrich, la col·lecció naixia per voluntat d'un mecenes, Francesc Cambó, i sense ànim de competir amb les altres:

Aquesta Fundació neix amb una humilitat total. Som molt poca cosa, potser res. ¿Com és possible d'arribar al que han fet els editors de Leipzig, sobretot Tauchnitz, en l'edició dels escriptors antics? Ho han editat tot, fins les més grans banalitats i els autors que han estat més trossejats. I el que ha fet Clarendon Press a Anglaterra; i la Fundació Budé a França, i l'editorial clàssica nord-americana. Són els italians els qui potser han treballat més en aquest sentit, però ho han fet sense tenir un organisme central. Hem de començar humilment, sense cap orgull, d'una manera relativament possible.(21)

El projecte de traduccions de la Fundació Bernat Metge fou un fenomen singular i sense precedents, un dels esforços més grans que s'han fet mai per a la cultura del país. No es pretenia arribar a produir edicions crítiques, sinó de presentar edicions ben fetes, en paraules de Joan Estelrich:

volem que el nostre esforç assoleixi la màxima importància i dignitat científica. No tractem de reeditar a Catalunya i traduir senzillament les edicions forasteres, sinó de fer una col·lecció nova, al costat de l'alemanya de Teubner, les angleses d'Oxford i de la Loeb Classical Library, la francesa de l'Associació Guillaume Budé. I volem que aquesta col·lecció nova, típicament intermitja entre la Loeb i la Budé, sia també original: bella mostra de la indústria editorial catalana i bella producció de la ciència filològica renaixent a Catalunya, però sense aquell aparell científic ni aquells monuments d'erudició que no ens és possible produir encara i que podrien esverar el nostre públic.(22)

Una iniciativa editorial que, en un moment molt precís de la història, el període d'entreguerres del segle XX, va incorporar i situar la traducció dels clàssics al català a l'alçada del que es feia a Europa: «El món cerca la pau fugitiva, després de l'horror de la Gran Guerra. El nostre poble es troba ja madur en l'ideal nacionalista. Arreu, en les nacions més cultes —i singularment a la França veïna— hi ha un gran moviment propici a un nou humanisme, a una nova època clàssica. I en aquest nou classicisme, Catalunya hi participarà; en aquest nou Renaixement, Catalunya hi serà».(23)

La participació concreta de Catalunya en aquest moviment de traducció dels clàssics el podem llegir en el programa que Joan Estelrich publicà a La Revista l'any 1922,(24) i que seria el mateix text que havia de formar part del catàleg editorial, gairebé idèntic al de la col·lecció Loeb. A partir de les traduccions, la llengua catalana podria aspirar a la perfecció: «La traducció clàssica haurà de donar-li, definitivament, la màxima perfecció, elasticitat i abundor, retornant-la sense cap violència a la sintaxi pròpia, a la seva profunda naturalitat, adulterada avui per la influència de les parles veïnes i enriquint-la amb mots que per dret d'herència li pertanyen».(25)

Exemple de programari noucentista, Joan Estelrich elaborà el pla general de l'obra concretant l'abast de l'empresa, els tipus dels volums, l'existència d'unes normes de traducció, i fins i tot les publicacions complementàries que se'n derivarien, com per exemple altres edicions crítiques, estudis, gramàtiques o diccionaris. En definitiva, una empresa insòlita, en paraules del seu director, per tal de restaurar a Catalunya «una tradició perduda, que és la nostra tradició més autèntica» de manera que «per primera vegada a la Península Ibèrica haurà estat intentada i reeixida una Col·lecció semblant», «amb vàlua científica i literària», i que havia de ser, com encara és avui, «la millor propaganda de Catalunya a l'estranger i entre els pobles hispànics d'ultramar».(26)

APPÈNDIX

Es reproduïx en aquest enllaç la presentació de la col·lecció Bernat Metge escrita per Joan Estelrich i publicada per l'Editorial Catalana l'any 1922.

NOTES

- (1) Els viatges a Grècia de l'època propiciaren l'interès per la causa i cultura grega sobretot a partir del 1800 i per la rivalitat entre les potències europees per les restes de l'imperi otomà. El moviment filhel·lè també creà nous corrents d'opinió a tot Europa, a favor de la causa nacional grega. Vegeu: Tsigakou, Fani-Maria. *Redescubrimiento de Grecia*. Barcelona: Ediciones del Serbal, 1985, pàgs. 21-62.
- (2) Adamandis Korais (Esmirna, 1748-París, 1833). Filòleg i patriota grec contra l'opressió turca, edità els autors grecs de la col·lecció Didot. Participà en la discutida «qüestió de la llengua grega», proposant una solució intermèdia entre la llengua popular i la culta, la *dímotiki* i la *katharéusa*.
- (3) Paul Mazon, «L'Association Guillaume Budé», *Le Flambeau, Revue des Questions Politiques et Littéraires*, 12 (desembre 1921), pàg. 3.
- (4) Així s'afirma en l'apartat «Historique» a l'adreça: <http://www.lesbelleslettres.com> [Consulta: 2/9/2011].
- (5) Paul Mazon, *op. cit.*, pàg. 4. Com més tard farà la Fundació Bernat Metge, es va triar el nom d'un humanista del segle XV, hel·lenista i traductor.
- (6) *Ibidem* a <http://www.lesbelleslettres.com> [Consulta: 2/9/2011].
- (7) Statuts de l'Association Guillaume Budé, adoptats per l'assemblée générale du 6 avril 1919. Biblioteca de Catalunya, Fons Joan Estelrich.
- (8) Paul Mazon, *op. cit.*, pàg. 5.
- (9) *Ibidem*, pàg. 6.
- (10) *Ibidem*, pàg. 1.
- (11) *Ibidem*, pàg. 9.
- (12) *Ibidem*, pàg. 11.
- (13) *Ibidem*, pàgs. 14 i 15.
- (14) Ellis, Robinson, «Postgate's Edition of the Corpus Poetarum Latinorum», *The Classical Review*, 8 (juliol 1894), pàg. 302.
- (15) James Loeb, The Loeb Classical Library. Londres, Heinemann, s. a. Per a la història de la casa editorial, vegeu <http://www.hup.harvard.edu/loeb/history.html> [Consulta: 2/9/2011].
- (16) Prefaci idèntic a la introducció del primer catàleg The Loeb Classical Library que acabem de citar. El format, el tamany i l'estructura són iguals que els del primer catàleg de la Fundació Bernat Metge.
- (17) Vegeu també: <http://www.hup.harvard.edu/collection.php?cpk=1031> [Consulta: 2/9/2011].
- (18) Statuts de l'Association Guillaume Budé, adoptats per l'assemblée générale du 6 avril 1919. Biblioteca de Catalunya. Fons Joan Estelrich. L'any 1923, després de ser declarada entitat d'interès públic per l'Estat francès, els estatuts van quedar resumits en 24 articles. Vegeu <http://www.bude/asso.fr> [Consulta: 2/9/2011].
- (19) Paul Mazon, *op. cit.*, pàg. 8.
- (20) André Lefevre, *Traducción, reescritura y la manipulación del canon literario*, Salamanca, Ediciones del Colegio de España, 1997, pàgs. 25-40.
- (21) Josep Pla, «Darrers escrits», a *Obra completa*, vol. 25, Barcelona, Destino, 1992, pàg. 260.
- (22) Fundació Bernat Metge, *Col·lecció Catalana dels autors grecs i llatins*, Barcelona, Editorial Catalana, 1922, pàg. 8.
- (23) *Ibidem*, pàg. 4.
- (24) Joan Estelrich, «La Fundació Bernat Metge», *La Revista*, 163-164 (1-16 juliol 1922), pàgs. 157-161 i 155-166 (1-16 d'agost 1922), pàgs. 174-177. Es tracta del mateix escrit programàtic publicat després per l'Editorial Catalana en el catàleg de la col·lecció.
- (25) Fundació Bernat Metge, *op. cit.*, pàg. 7.
- (26) *Ibidem*, pàg. 13.

BIBLIOGRAFIA

- ACOSTA, Luis, *El lector y la obra. Teoría de la recepción literaria*, Madrid, Gredos, 1989.
- CAMBÓ, Francesc, *Memòries 1876-1936*, Barcelona, Alpha, 1981.
- «Els clàssics greco-llatins a França», *La Veu de Catalunya* (12 abril 1928), p. 5.
- EVEN-ZOHAR, Itamar, «The position of translated literature within the literary polisistem», a *Literature and translation. New perspectives in literary studies*, Lovaina, J. S. Holmes, 1978.
- GALLEGO ROCA, Miguel, *Traducción y literatura: Los estudios literarios ante las obras traducidas*, Madrid, Júcar, 1994.
- GÉNÉTIOT, Alain, *Le classicisme*, París, PUF, 2005.
- KITZBICHLER, Josefina, Katja LUBITZ i Nina MINDT, *Theorie der Übersetzung antiker Literatur in Deutschland seit 1800*, Berlín, Walter De Gruyter, 2009.
- KROLL, Wilhem, *Historia de la filología clásica*, Barcelona, Labor, 1945.
- LEFEVERE, André, *Traducción, reescritura y la manipulación del canon literario*, Salamanca, Ediciones del Colegio de España, 1997.
- LOEB, James, *The Loeb Classical Library*, Londres, Heinemann, s. a.
- PFEIFFER, Rudolf, *Historia de la filología clásica. Desde los comienzos hasta el final de la época helenística*, Madrid: Gredos, 1981.
- RIBAS, Frederic, «Cambó: economista, multimilionari i filantrop», *Revista de Catalunya*, 151 (maig 2000), pàgs. 43-55.
- RIGHI, Gaetano, *Historia de la filología clásica*, Barcelona, Labor, 1967.
- TSIGAKOU, Fani-Maria, *Redescubrimiento de Grecia*, Barcelona, Ediciones del Serbal, 1985.